

89. Yılında

İMZA ATANLARIN KALEMİNDEN MOSKOVA ANTLAŞMASI

■ Yunus ZEYREK

1877-78 Osmanlı Rus Harbi'yle Elviye-i Selâse (Kars, Ardahan, Batum sancakları), savaş tazminatı yerine Çarlık Rusya'sına bırakılmıştı. Birinci Dünya Savaşı sırasında buraların kurtuluşu için yapılan Sarıkamış Harekâtı da felâketle sonuçlanmış, Rus istilâsı Erzincan'a kadar genişlemişti.

1917 yılında Rusya'da meydana gelen Bolşevik İhtilâli, iç karışıklıklara yol açtı ve cepheledeki ordu birlikleri geri çekilmeye başladı. Ruslardan boşalan otorite boşluğunu onların da desteği ile Ermeniler ve Gürcüler doldurmaya kalkıştı. Bölge ahalisi akıl almaz baskı, zulüm ve katliamlarla ağır kayıplara uğradı.

Çarlığın yıkılmasıyla idareyi ele alan Bolşeviklerle Polonya'nın Brest-Litovsk kasa-basında 3 Mart 1918'de barış görüşmeleri yapıldı. Bu görüşmelerde halkoylaması şartıyla *Elviye-i Selâse* arazisi Türkiye'ye bırakıldı. Yapılan oylamada bölge halkı Türkiye'ye bağlanma isteğini açıkça ortaya koydu. Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir, ileri harekâtla söz konusu yerleri 1918 Nisanında tamamen işgal etti.

Bölge halkının vatana kavuşma sevinci uzun sürmedi. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi hükümleri gereğince ordumuz buraları tekrar boşalttı. Yerli ahali teşkilâtlandı; fakat İngilizler bu teşkilâtlara göz açtırmadı. Bu fırsatı kaçırmak istemeyen Ermeniler, İngiliz himayesinde tekrar işgal ve katliamlara başladılar.

Mütareke'den sonra İstanbul'a giden Kâzım Karabekir 3 Mayıs 1919'da Erzurum'a gelerek 15. Kolordu'nun başına geçti. Mustafa Kemal de aynı senenin 19 Mayıs'ında Samsun'dan Anadolu'ya geçti. Erzurum ve Sivas kongreleriyle Türk milletinin emperyalizme teslim olmayacağı ve esaslı bir millî mücadele vereceği dünyaya ilân edildi.

28 Ocak 1920'de İstanbul'da toplanan son Osmanlı Mebuslar Meclisi, Misak-ı Millî (millî yemin/and)'yi kabul etti. Altı maddeden meydana gelen bu *Millî And*'ın ikinci maddesi şöyledir: *"Ahalisi ilk serbest kaldıkları zamanda genel oylarıyla anavataana iltihak etmiş olan Elviye-i Selâse için icap ederse tekrar serbestçe genel oya müracaat edilmesini kabul ederiz."*

Bu ifadeden Kars, Ardahan, Artvin ve Batum'un, Misak-ı Millî'ye dâhil olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Ankara'da toplanan TBMM de bu maddeleri aynen kabul etmiştir.

TBMM Başkanı Mustafa Kemal, Lenin'e bir mektup göndererek Misak-ı Millî'yle ilgili görüşlerini bildirdi; emperyalizme karşı mücadele için Moskova'nın desteğini istedi. Bu mektuba Sovyet Hariciye Komiseri (Dışişleri Bakanı) Çiçerin'in cevap göndermesiyle resmî Türk-Sovyet ilişkileri başlamış oldu. Türkiye, Sovyetlerle hem bir dostluk antlaşması yapmak hem de ondan savaş malzemesi almak istiyordu. Bu amaçla Tokat Mebusu ve Hariciye Vekili Bekir Sami Beyle Kastamonu Mebusu ve İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey 1920 yılı yazında Moskova'ya gönderildi. Antlaşmanın esasları tespit edilmişken, Rusların Ermeniler lehine toprak istemesi, işi çıkmaza soktu. Zira onlar, Misak-ı Millî'yi ve dolayısıyla Brest-Litovsk Antlaşması'nı tanımıyor; Van, Muş, Bitlis vilâyetlerimizin Ermenilere verilmesini istiyor. Türk hey'eti, Lenin'le görüşüyor. Fakat komünistlerin de Çarlık Rusya'sı emellerinden vazgeçmediğini görüyor. Hâlbuki Brest-Litovsk Antlaşması bunlarla imzalanmıştı! Şimdi fikir değiştirmişler, neredeyse Trabzon'u da Gürcüler için isteyecekler! Bu talepleri reddeden Türk heyeti Ankara'ya döndü.

Mondros Mütarekesi'nden sonra iyice azan Ermenilerin bölge ahalisine ettikleri zulümler, tahammül sınırını aşıyordu. Türkiye 9 Temmuz 1920'de Ermeni tarafına bir ültimatoma vererek yapılan zulmü protesto etti. Bu zulme son verilmemesi hâlinde ordunun derhâl harekete geçeceği bildirildi.

TBMM Hükûmeti'nin kararıyla harekâta başlayan 15. Kolordu birliklerimiz, 30 Ekim 1920'de Kars'ta Ermenilere son darbeyi vurdu. Ermeniler, Arpaçayı'nın doğusuna çekilmek zorunda kaldılar. Kâzım Karabekir, karargâhını Gümrü'de kurdu. Ermeniler mütareke istemek zorunda kaldılar. Onlarla 2 Aralık 1920'de **Gümrü Antlaşması** imzalandı. Bugün de kabul etmek istemedikleri sınır işte bu sınırdır, ki bu sınır, daha sonra Moskova ve Kars antlaşmalarıyla da teyit edilecektir. Dolayısıyla ister istemez TBMM'yi ve Misak-ı Millî'yi tanıyan ilk yabancı devlet Ermenistan olmuştur!

Türk askerinin Kars harekâtı ve Rusların Polonya mağlûbiyeti, şartları değiştirdi ve Moskova'yı yeniden düşünmeye sevk etti.

Ardahan, Posof, Çıldır, Artvin, Şavşat, Ardanuç ve Borçka'yı ellerinde tutan Gürcülere de bir nota verilerek buraları boşaltmaları istendi. Savaşı göze alamayan Gürcüler, 23 Şubat 1921

Yusuf Kemal Tengirşek

Gürcistan'daydı. Kars Harekâtı, Sovyet yönetiminin Türkiye ile münasebetlerini yeniden düşünmesine sebep oldu. Budu Mdivani, Sovyet Elçisi olarak Ankara'ya gönderildi.

7 Aralık 1920'de Heyet-i Vekile Rusya'yla antlaşma yapmak için yeni bir heyet kurmaya karar verdi. Müzakereler Bakü'de olacaktı. Bu defa Rusların karşısında Kastamonu Mebusu ve İktisat Vekili Yusuf Kemal (Tengirşek) Beyin başkanlığında Sinop Mebusu ve Maarif Vekili Dr. Rıza Nur Beyle Moskova Büyükelçiliğine tayin edilen Ali Fuad (Cebesoy) Paşadan meydana gelen hey'et oturacaktı. Rusça tercümanımız Büyükelçilik Başkâtibi Aziz (Meker) Beydir.

Yusuf Kemal Beyle Dr. Rıza Nur, 14 Aralık 1920'de Ankara'dan Kars'a doğru yola çıkıyorlar. Trenle Eskişehir'den Ulukışla'ya, oradan da yaylı arabayla Kayseri'ye ulaşıyorlar.

Kayseri'de Belediye'nin misafiri oluyor ve yol tedariki görüyorlar. Bir sandık pastırma alıyorlar. Amerikalıların Ermeni çocukları için yaptıkları çocuk bakımevi ve hastaneyi geziyorlar. Onlardan temin edilen bir otomobille Sivas'a hareket ediyorlar. Otomobil yolda bozulunca yaylıyla yola devam ediyorlar. Sivas-Erzincan arasında eşkıya korkusuyla yolculuk yapıyorlar. Bir otomobil, birkaç yaylı, bir müfreze asker ve kendileri de elde mavzer tüfekle yola devam ediyorlar. Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephemizin karargâhi olarak şöhret olan Suşehri'ne geliyorlar. Suşehri'ne vardıklarında müzakere yerinin Bakü değil Moskova olduğu bildiriliyor.

Erzincan Ovası'nda gördükleri manzaralar, burada yaşanan Ermeni vahşetini açıkça gözler önüne seriyor. Katliam ve tahribatin canlı şahitlerini de dinliyorlar.

Bir yandan da Dersim eşkıyası hikâyeleri... İnsanı önce öldürüp sonra soyan Dersim eşkıyası endişesiyle Sansa Boğazı'ndan da geçiyorlar.

Erzurum'da birkaç gün kalarak halkla da temas kuruyorlar. Erzurum'da çuvallarla piring,

fasulye ve sair erzak tedarik ediyorlar; birkaç da koyun alarak kavurma yaptırıyorlar. Bu kavurmalar, Moskova'daki açlıkta onlara kudret gibi geliyor.

Rusların yaptığı dar hat trenle (dekovil) Sarıkamış'a geliyor, buradan da normal trenle (7 Ocak'ta) Kars'a ulaşıyorlar. Ali Fuad Paşa burada onları bekliyor. Kâzım Karabekir'le görüşüyor, ondan cepheyle ilgili bir dosya alıyorlar. Kars'ta on gün kalıyorlar. Rıza Nur, "Kars'tan itibaren istihbarata başladım. Ankara'da Rusya hakkında hiçbir haber yoktu. Hükûmetin de hiçbir dosyası yoktu! Giderken elimiz, kafamız boş yola çıkmıştık! Bakanlar Kurulu bize bir talimat bile vermemişti." diyor.

10 Ocak 1921'de Birinci İnönü Zaferi haberi geliyor; Kars'tan Ankara'ya tebrik telgrafı çekiyorlar.

Yusuf Kemal Tengirşek (1878-1969): Osmanlı Mebuslar Meclisi ve TBMM'nin ilk dönemlerinde Kastamonu Milletvekili ve İktisat, Hariciye ve Adliye Vekili olmuştur. Siyaseti bıraktıktan sonra Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde Ekonomi Profesörü olmuş ve buradan emekli olmuştur.

Doktor Rıza Nur (1879-1942): Hekim, devlet adamı ve Türkolog. Osmanlı Mebuslar Meclisi ve TBMM'de Sinop Milletvekili oldu. Türkiye'nin ilk Millî Eğitim Bakanı, sonra Sağlık Bakanı oldu. Moskova ve Lozan Antlaşmalarına delege olarak katıldı. Askerî Tıbbiye'de Binbaşı Profesör olarak görev yaptı. İttihat ve Terakki Hükûmeti tarafından rütbesi sökülerek hapse atıldı ve sonra da Mısır'a sürgüne gönderildi. Sakarya Savaşı'na doktor olarak katıldı. Memleketi olan Sinop'ta kendi adına bir kütüphane kurdu. Atatürk'le arası açılınca 1926'da yurt dışına çıktı, Fransa'ya gitti, oradan da Mısır'a geçti. Türk tarihi üzerine çalıştı ve kitap yazdı. Atatürk'ün ölümünden sonra Türkiye'ye döndü. Tanrıdağ dergisini çıkardı. Kabir taşına, "Türklük için yaşadı, öldü." sözü yazılmıştır. Ünlü yazar Peyami Safa onun için, "Tarihimizin feragat faslında Rıza Nur meşhur, menfaat faslında meçhul bir simadır." demektedir.

Ali Fuat Cebesoy (1882-1968): İstiklâl Savaşı'nın komutanlarından. Garp Cephesi Komutanı, daha sonra Moskova Büyükelçisi oldu. Türkiye'nin ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucularından birisi de odur. İzmir Suikasti sanığı olarak yargılandı. 1939'dan sonra siyasete dönerek TBMM Başkanlığı, Bayındırlık Bakanlığı yaptı. 1948'den sonra Demokrat Parti'de siyasete devam etti. 27 Mayıs İhtilâli'nden sonra Yassıada'da yargılandı.

Bu sırada Sovyet Elçisi Gürcü asıllı Budu Mdivani de Kars'tadır; onunla görüşüyorlar. Bunun kardeşi General Simon Mdivani de Gürcü Menşevik Hükûmeti'nin Elçisi olarak Ankara'dadır! Rus Elçisinden Sovyetlerin bu defa antlaşma yapmak niyetinde olduğunu öğreniyorlar.

15 Ocak'ta Ermeni suikastı korkusu içinde trenle Kars'tan Tiflis'e hareket... Karabekir, Gümrü'ye kadar gelerek hey'eti buradan uğurluyor.

Dr. Rıza Nur: "Gümrü'de hâlâ ufak bir askerî birliğimiz var. Ermeni ahalinin hâli perişan. O soğukta birçok adamın ayağı çıplak dolaştığını hatta birtakım insanların çıplak olup vücutlarına bir çuval örtmüş olduklarını gördüm. Ermeniler bize mağlûp olunca diğer taraftan bir Rus ordusu da gelmiş Ermenistan'a girmiş. Taşnak Ermeni Hükûmeti, yerinde tutunamayıp düşmüş. Yerine komünist Ermeniler geçmiş. Ermenistan, Moskova'ya bağlı Bolşevik bir cumhuriyet oldu."

17 Ocak akşamı, Tiflis. Dr. Rıza Nur Bey, o zamanın Tiflis'ini de şöyle anlatıyor: "Ruslar bu eski Türk şehrini imar edip gayet güzel bir hâle koymuşlar. Şehrin dörtte bir Şeytanpazarı adında, tamamıyla Azerî Türkleriyle meskûn ve ticaret semtidir. Ermeniler hem Gürcü'den ziyade hem de zenginler. Ticaret ellerinde. Gürcü Hükûmeti her şeyi nasyonalize ediyor, Ermenilerin mallarını ellerinden alıyor. Ermeni de hicrete mecbur olup gidiyor. Gördüm ki Gürcüler Ermenileri hiç sevmiyorlar. Şeytan bir Başbakan ve İçişleri Bakanı var, adı Ramışvili. Acarları Acaristan'dan kaldırıp Gürcistan'ın diğer yerlerine serpiştirerek kökünden halletmek istiyor. Tiflis'in güneyinde de Borçalı denilen halis Türkler var. Ardahan tarafları da hâlis Türk. Bunları da bu tarzda halledecek. İşte bu adamın bu dehşetli fikri ve icraatıdır ki bana Moskova Muahdesi'nde bir Muhtar Acaristan teşkili için maddeler koydurmak fikrini vermiştir. Tiflis, Türk hayatında saz şairlerinin toplanma yeri olmakla meşhur olup Âşık Garip yurdudur. Mezarı otelimizin karşısındaki dağın öbür yüzündedir. Gittim, gördüm.

"Gürcüler çok şarap içiyorlar. Bu san'atsız milleti Ermeniler soyup soğana çeviriyorlar. Ermeni, Yahudi gibi murabahacıdır. Bulunduğu yeri insafsızca soyar.

"Tiflis, çarların son devrinde de bir Türk kültür ocağı olmuş. Burada Türklerden muharirler, muallimler yetişmiş. Mektepler açmış, çocuklar yetiştirmiş, gazeteler çıkarmışlar. Bu gazetelerin en meşhuru Molla Nasreddin adındaki mizahî gazetedir ki cidden nefistir. Beni bir Türk idadi mektebine götürdüler. Çocukların başları açık, saçları taralı, elbiseleri temiz. Hocaları çocuklara bir ağızdan millî bir şarkı söylediler; güftesi ve bestesi pek güzeldi. Türkçe ve Türk duygularıyla burada şarkı işitmeme beni pek sevindirdi. Kendimi birtürlü tutamadım, ağladım."

29 Ocak öğle vakti, Bakü. Azerbaycan

Hükûmet ve İnkılâp Komitesi Başkanı Dr. Nerimanof'la görüşüyorlar. Burada da Ermeni vahşeti ve saldırganlığına dair hikâyeler dolaşıyor. Millî Azerbaycan Başbakanını öldürmüşler. Berlin'de Talat Paşa ve Tiflis'te Cemal Paşa da o günlerde Ermeniler tarafından öldürülmüştür. Ermenilerin, Azerbaycan'ı, hiç olmazsa Karabağ'ı işgal arzuları konuşuluyor.

Dr. Rıza Nur: "Eğer Ermeniler bu sistemde devam ederlerse Türk gençliği de aynı şeyi Ermenilere yapmalıdır. Yapmazlarsa Türklük ölmüş, hayat hakkı kalmamış, haysiyetsiz bir millet olmuş demektir. Şimdi Ermenilerde on iki tane değerli adam hakkımız var demektir.

"Gördüm ki Azerilerden yukarı tabaka tahsil görmüş, o hâle gelmişler ki kendi aralarında dahi

Dr. Rıza Nur

Rusça monolog söylüyorlar. Bir vaka anlattılar. Kırk yıl kadar evvel Bakü'de bir molların kızı Rus mektebinde okumuş; çarşafsız sokağa çıkmış, halk üzerine üşüşüp kızı öldürmüşler. Bu vaka çirkin bir cinayettir. Fakat diğer cephesinden bakınca halkın binefsihi ve sevkitebii ile mevcudiyet ve beka müdafaasıdır. Bu sebeple cinayet değil büyük bir kahramanlık, büyük bir milliyetperverlik, yüce bir meziyettir. Evet, okuyup da Rus olan bir kız veya oğlan mevcut olacağına ölsün daha iyi. Türk çocuğu tenevvür etmeli fakat esas şart olarak Türk kalmalı."

Ali Fuat Cebesoy

6 Şubat'ta Bakü'den Moskova'ya hareket... Derbent, Grozni, Harkov, Kursk, Orel... Hey'etimizin refakatinde sekiz askerden meydana gelen küçük bir kuvvet de var. Rostov'da sebep bildirilmeden tren üç gün alıkonuluyor. Meğer istasyon şefi Ermeni'ymiş! Sovyet Hükûmeti, Rostov'dan itibaren hey'ete bir makineli tüfek takımı veriyor.

17 Şubat; korku ve zahmet dolu uzun bir yolculuktan sonra nihayet Moskova... Hava soğuk, eksi 27 derece!

Yusuf Kemal Bey: *"Birinci gelişte bir kişicik olsun bizi karşılamaya gelmemişti. Bu defa askerî merasimle karşılandık."* diyor.

21 Şubat'tan itibaren mülâkatlar başlıyor. Rus tarafı, Azerbaycan ve Ermeni delegelerinin de müzakerelere katılmasını teklif ediyor. Bizimkiler, *"Biz yalnız Rusya ile antlaşma yapmaya geldik. Ermenilerle zaten antlaşmamız var (Gümrü Antlaşması)"* diyerek bu teklifi reddediyorlar. Rus tarafında Hariciye Komiseri Çiçerin'le yardımcısı Karahan var. Karahan, adı Türk kendisi Ermeni olduğundan onun delegeliğine itiraz ediyor; yerine Dağıstanlı Kumuk Türklerinden İhtilâl Komitesi Üyesi Celâl Korkmazov tayin ediyor. Türk tarafı buna önce seviniyorsa da, *"Ermeni'den*

daha beter! Rus'tan daha çok Rus!" olduğu görülüyor.

O günlerde Moskova'da açık dükkân yok. Ne yiyecek ne başka eşya satın almak mümkün değil.

25 Şubat'ta Kızılordu Tiflis'e girmiş ve burada Sovyet Gürcistanı ilân edilmiştir.

Konferansın müzakereleri 26 Şubat'ta Çiçerin başkanlığında Hariciye Komiserliği binası salonunda başlıyor. Rus tarafı, Ermenilerle yapılan Gümrü Antlaşması'nın feshedilmesini istiyor. Esas hududun da 1914 çizgisi olduğunu hatırlatıyorlar! Yani Elviye-i Selâse (Kars, Ardahan, Batum) Türk sınırı dışında kalacak!

Türk tarafı, Ermenileri söz konusu etmemek, sınırı Kars'tan kesmek, Ankara hükûmetinin Ruslar tarafından tanınmasını sağlamak, Çar Rusya'sına olan borçları sildirmek, para ve silâh almak fikrindedir.

O günlerde Lenin hastadır ve kimseyle görüştürülmemektedir. Rus Hariciye Komiseri Çiçerin, İtalyan asıllı, zeki, kültürlü ve sekiz dil bilen biridir. Türk hey'etine hitaben, *"Erzurum kalesi önlerine gelenler Rus milleti değil, çar ordularıydı. Bunun için Rus milleti Türk milletine tarziye verir(özür diler)."* demiştir.

Celâl Korkmazov, bir Türk gibi davranmamaktadır: *"Ermenilere zulmettiniz! Kars ve Ardahan'da ne işiniz var? Oraların ahalisi Türk değil, Tatar'dır!"* diyor.

Dr. Rıza Nur, *"Siz bir Müslüman Türk'sünüz! Ermenilere zulmedilmesine gönlünüz sızladı da Ermenilerin Türkiye, Nahcivan, Karabağ, Kars ve Bakü Türklerine yaptıkları zulüm ve katliamlar az da olsa yüreğinizi sızlatmadı mı? Bir Türk'ün ağzından bunları işitmek çirkin ve ağır..."* diyor. Korkmazov utanarak yere bakıyor; müzakerelerde bir daha hiç konuşmuyor.

Oturumlardan bir şey çıkmıyor, bazı konularda anlaşma sağlanamıyor. Türk hey'eti zaman zaman anlaşma olmayacak diye ümitsizliğe kapılıyor fakat taviz de vermiyor.

Kars'ta görüştükleri Rus Elçisi Budu Mdivani, *"İşiniz zorlaşırsa Stalin'le görüşün."* demişti. Öyle yapıyorlar. Milletler Komiseri Stalin'le görüşüyorlar. Hava değişiyor. İki saat içinde her konuda anlaşma sağlanıyor. Anlaşıyor ki Moskova'da ipler Stalin'in elindedir. Yusuf Kemal Bey: *"Kendisiyle olan mülâkatımızda, aslen Gürcü olan Stalin, en ziyade Batum meselesiyle alâkadar görünüyordu!"* diyor.

Nihayet anlaşma sağlanıyor, sınırlar tespit ediliyor ve muahede metni yazılıyor. Bu arada Rus Kızılordusu Tiflis'ten Ahıska ve Batum'a doğru ilerlemektedir. Hâlbuki Türk askeri, Kızılordu'dan önce buralara gelmiştir. Bu durum Moskova'da soğuk düş etkisi yapıyor. Antlaşma ve yardımlar suya düşecek... Ankara'ya şifreyle soruluyorsa da cevap alınamıyor.

تورکيا - روسيه مخادنت عهدنامه سی

ويا. یکر برین الدول سندی طانیامنی اساس اولهرق قبول
ایدر. روسیه شرالرری فدراتیف سو-یالیست جمهوری
حکومتی الیوم بیوک ملت مجلسی طرفدن تمیل ایدلمکده
اولان تورکیا حکومت ملیسی جانبندن طانیامش تورکیایه
حاند هیچ برین الدول سندی طانیامنی قبول ایدر.
اشبو معاهده مذكور «تورکيا» تمیرله ۲۸ کانونانی
۱۳۳۶ (۱۹۲۰) ده استانبولده منعقد مجلس مبعوثان
طرفندن تنظیم والجمله دولترله مطبوعه تبلیغ اولان
مثنایک احتوا ایتدیکی اراضی قصدایدلمشدر.
تورکیانک شمال شرقی حدودی بحر سیاه ساحل
کائن «سارپ» قریه سندن باشلایرقی

ملترک اخوتی اساسی واقوامک گندی قدراتی
سربسته تعیین ایتک حقی طانیامده متحد اولان تورکیا
بیوک ملت مجلسی حکومتیه روسیه شورالرری فدراتیف
سو-یالیست جمهوری حکومتیه توسع واستیلا سیاسته
قارشى اولان مجادله لرده کی تسادلیق وایکی ملتن برینه
واقع اولان مشکلاتک دیکرینک وضعیتیه وخیم
قیه جفی بلشاهده آرالرنده دائما مناسبات مخادنتکارانک
وهر ایکی ملتنک منافع مقابله سته مستند دوامی روابط
دوستانه ک جایکبر اولمشی کورمک آوزوسیه متحس
اولهرق مخادنت واخوت عهدنامه سی عقدینه قرار
ده خصوصه مرخصلری تعیین ایتلشدر.

“Türkiye-Rusya Muhadenet Ahidnamesi”nin başlangıç kısmı.

Ankara'daki Gürcü Sefiri, Türk Hariciye Vekiline başvurarak Ahıska, Ahılkelek ve Batum'un tarafımızdan işgal olunmasını talep ediyor. Bunun üzerine Şark Cephesi kıtaları buraları işgal ediyor. Ali Fuat Paşa, “*Harp dolayısıyla buralardaki Müslüman Türk ahalinin zarar görmemesi için muvakkaten işgal edildi.*” diyor!

TBMM'nin emriyle Kâzım Karabekir, 9 Mart'ta Ahıska'yı, 11 Mart'ta Batum'u ve 14 Mart'ta da Ahılkelek'i işgal ettiriyor. Hâlbuki Moskova görüşmelerinde buralar sınır dışında bırakılmıştır! Tiflis'teki Türk temsilcisi Albay Kâzım (Dirik), Menşevik Gürcülerle iş birliği hâlinde Ruslara karşı savaşımaya kalkışıyor, sonra yine Menşeviklerle beraber Batum'a doğru çekiliyor. 17-18 Mart gecesi de Batum'da vali olarak Türk yönetimini ilân ediyor! Anlaşılr gibi değil... 17 Mart'ta Menşevik Gürcü Hükûmeti üyeleri Batum'dan vapurla firar ediyorlar.

O günlerde Türkiye'de birbirinden habersiz ve birbirine zıt üç durum var: Türk hey'eti Moskova'da sınır çiziyor; “*Ruslar burayı bize vermez, alsak da elde tutamayız, belâ olur. Ardahan ve Kars'ı aldık, bu bize yeter.*” düşüncesiyle Batum'u bırakıyor. Diğer taraftan Ankara'nın emriyle Batum, Ardahan ve Artvin Türk askeri tarafından işgal ediliyor. Hatta Ankara'da Batum'un zaptı şerefine şenlik yapılıyor!

Moskova'daki hey'et, Tiflis'teki temsilcimiz ve Ankara erkânı, ayrı ayrı telden çalışıyor; aralarında birlik yok!

Ruslar, “*İngilizler İstanbul'u 16 Mart'ta işgal ettiler. Bu işgalden bir yıl sonra 16 Mart'ta Moskova Antlaşması yapılmış olsun. Bir iki gün bekleyelim de 16 Mart günü imza edelim.*” diyorlar. Öyle yapılıyor. Antlaşma metni Fransızca üç nüsha halinde yazılıyor. Ruslar, bu antlaşmayı telsizle

dünyaya bildiriyorlar. Onlar da memnun. Çünkü bununla emperyalistler aleyhine Türklerle ittifak ettiklerini göstermek istiyorlar!

Rus Genelkurmayı'nın 210000/1 ölçekli haritası üzerinde gösterilen sınırlar tespit edilerek imzalar atılıyor. Moskova Antlaşması'nın konumuzla ilgili maddeleri şöyledir:

Madde-1: Bu antlaşmada geçen **Türkiye** sözünden, 28 Ocak 1920'de İstanbul Mebuslar Meclisi tarafından kabul edilen Misak-ı Millî'nin ihtiva ettiği arazi kabul edilmiştir. Türkiye'nin kuzeydoğu sınırı, Karadeniz sahilindeki Sarp

köyünden başlayarak Maradet köyünün kuzeyinden, Şavşat Dağları zirvesinden Kannı Dağı ve Gırma Dağına ulaşır. Badele köyünün kuzeydoğusundan Posof Çayı'na iner. Güneye doğru Cancak köyünün kuzeyine kadar bu ırmağı takip eder. Arile'nen Başı tepesinden, Keltepe ve Harmantepe dağlarını geçerek Kür ırmağına kadar Karzamet Çayı'nı takip eder. Kertene Köyü doğusuna kadar Kür nehrini takip eder, Hazapın Gölü'nü ikiye bölerek Ardahan sancağı hududunu terk eder...

Madde-2: (Özetle) Türkiye: İşbu maddede tahsis ve tayin olunan yerin ahalisi, her cemaatin dinî ve kültürel hukukunu temin ve bu bölge ahalisinin isteğine uygun geniş bir muhtariyet yönetimi kurularak; Batum Limanı yoluyla Türkiye'ye giden ve gelen bütün mal ve ticarî eşyanın gümrüğe tabi tutulmadan bu limandan serbestçe yararlanma hakkıyla birlikte Batum livasına ait olan araziyle liman ve şehir üzerindeki hukukî haklarını Gürcistan'a terke rıza gösterir.

Madde-3: Nahcivan bölgesinin, üçüncü bir devlete asla terk etmemek şartıyla Azerbaycan himayesinde muhtar bir arazi teşkil eylemesi hususunda anlaşma sağlanmıştır.

Madde-16: İşbu antlaşma mümkün olan en kısa zamanda Kars'ta teati edilerek tasdik olunacaktır.

Yusuf Kemal Bey diyor ki: “*Bu antlaşmanın birinci ve ikinci maddelerine göre, Rusya, evvelâ Misak-ı Millî'mize dâhil arazimizi Türk toprağı olarak tanıyor. Sonra biz bu arazinin bir kısmının (Batum arazisinin) metbuiyet hakkını ikinci maddedeki şartlarla Gürcistan'a bırakmaya razı oluyoruz. Gürcistan bu şartları kabul ederse Türkiye'nin va'dini ifa edeceği, aksi takdirde Türkiye'nin bu konuda hiçbir kayıtlı bağlı*

olamayacağı tutanakta kesin şekilde belirtilmiştir.”

Böylece Kars, Ardahan ve Artvin Türkiye'ye bağlanırken Ahıska ve Batum gidiyor... Bu imzalar atılırken Kars, Ardahan ve Artvin, zaten Mehmetçiğin gayretiyle Türkiye'ye kavuşmuştu!

Artık Kafkas Cephesinde her şey bitmiştir.

Hey'et üyeleri, Moskova'dan ayrılarak dönüş yoluna koyuluyorlar. Rostov'dan Bakü'ye kadar yollarda Çerkes, Çeçen, Asetin, Lezgi vs. gibi Müslüman ahali, “Bizi ne zaman kurtaracaksınız?” diyerek Türk hey'etinin ayaklarına kapanıyorlar!

Bakü'den Tiflis'e geliyorlar. Burada, Batum'un Gürcistan'a bağlanması için çalışan ve Batum'da Türkçe ve Gürcüce *İslâm Gürcistanı* gazetesini çıkaran Sancakbeyzade Mehmet Beyi görüyorlar. Mehmet Bey, Dr. Rıza Nur Bey'e bu gazetenin koleksiyonunu veriyor. Bolşevikler onu Batum'dan kaldırıp Tiflis'e getirmişler, Batum'a gidemiyor.

Dr. Rıza Nur, buradan yazdığı raporlarda şu tespitleri yapıyor: “*Gürcü Refkom (İnkılâp Komitesi) üyesi olan (Ahıskalı) Ömer Faik o civara vali gibi tayin edilmiştir. Bu zat, pek dirayetli, malûmatlı, mühim bir adamdır. Namuslu, gayretli bir zattır. Bu zat, Ahıska'yı da Acara ile beraber bir muhtariyet hâline koymaya gayret ediyor. Buna Sancakbeyzade Mehmet Bey de gayret etti. Önceleri Gürcülere ve Ruslara kabul ettirmişlerdi. Sonra caydılar. Gürcüler, Acara muhtariyetini de vermek istemiyorlar. Acara'nın yetişmiş adamları yok. Mehmet Bey tarafında varsa da onlara da ahalinin itimadı yok. Onlara lâzım gelen şeyleri söyledim. Mehmet Bey tamamiyle bizimdir. Aramızda hiçbir ihtilâf kalmamıştır. Bu adam çok dindar, mert ve namuslu bir adamdır. Vaktiyle yanlış bir fikre sapmıştı. Bundan İttihatçılara olan buğz ve düşmanlığının da tesiri çoktu. Eski fikrinden dönmüştür. Acara ahalisi Gürcü himayesini kabul etmiyor. Türkiye'yi, olmazsa Rusya'yı istiyor. Burada resmî lisanın Türkçe olmasını hepsi kabul ediyor ve uğraşacaklar. Kendilerini Müslüman Gürcü değil, Acaralı Müslüman ve Türk olduklarını söyleyecek ve yazacaklar.*”

Kâzım Karabekir, Rıza Nur'un bu iki adamla ilgili görüşlerine katılmıyor, “*Bu iki adam da itimada şayan değildir.*” diyor.

Menşevik ve Bolşevik Gürcüler birleşip 20 Mart'ta Batum'daki askerî birliğimize taarruz ediyorlar. Bölüğümüz Kızillara teslim olduğu halde hepsi şehit ediliyor! Artık Batum'dan çekiliyoruz. Ahıska ve Ahılkelek'ten de mahallî yönetimler kurulunca çekileceğiz.

Artık Şark Cephesinde Millî Mücadele tarihe intikal etmiş oluyordu. Doğudaki askerlerimiz, Batı Cephesi'ne koşacaklardır...

Şark Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir'in bazı notları var ki, bunları da anmadan geçemeyeceğiz: “*Kars ve Gümrü muharebelerini hiç mesabesinde zayıflatma kazanmıştım. Bunun için*

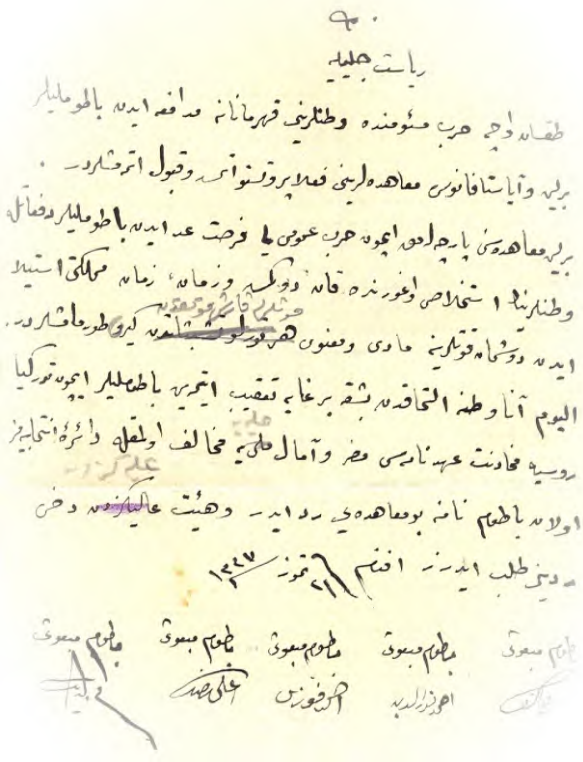
Batum'da şehit düşen dört subay, 22 er, 26 yaralı ve 46 kayıp için çok hem de pek çok içim yanmıştır! Biz 11 Mart'ta Batum'u işgal etmekle, Bolşeviklerin savaşımadan Batum'a girmelerini ve halkın vaktinden evvel Bolşevik olması neticesi 17 Mart'ta Menşevik Hükûmetinin vapurla fırlarına sebep olduk. Netice, Gürcü halk ve ordusunun Rus Bolşeviklerine iltihak ederek hepsi birlikte bize hücumlarını davet ettik. Rusya ne şekilde girse girsin, Baküsüz olmaz; Bakü de Batumsuz olmaz! Bu iki mühim liman boru hattı ve demiryoluyla birbirine bağlanmıştır. Moskova'ya giden hey'ete barış esaslarını ben verdim. Nihayet düşündüklerim netice vererek Şark'ta barış ve huzur sağlandı.”

28 Mart 1921'de Ahıska'daki 8. Alayımızın bir taburu Çıldır'a, bir taburu Posof-Caksu'ya ve diğer tabur ve bölükleri de Ardahan'a çekiliyor. Ahıska'da bir irtibat hey'eti bırakılıyor. Öyle anlaşılıyor ki Moskova müzakerelerinde Ahıska söz konusu bile edilmiyor! Böylece kanımızdan ve canımızdan Ahıska ahalisi, Gürcistan'ın sonu malûm vicdanına havale edilmiş oluyor. Yarının tarihçisi bu hadisleri elbette başka türlü yorumlayacaktır!

Moskova Antlaşması, 21 Temmuz 1921'de TBMM'de kabul edildi. Yalnız Batum Milletvekilleri bir beyanat yayımlayarak bu antlaşmanın kabul edilmemesini talep ettiler ve kendileri red oyu kullandılar.

Moskova Antlaşması'nda alınan kararlar, daha sonra Sovyet Rusya'nın aracılığıyla üç Sovyet Cumhuriyeti olan Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'la 13 Ekim 1921'de Kars'ta yapılan bir antlaşmayla sağlandı. Kars'ta Türk hey'etinin başkanı Kâzım Karabekir'dir. Batum Milletvekili Edip (Dinç) Bey de müşavir olarak bulundu. Bu antlaşmayla Türkiye'nin bugünkü doğu sınırı kesin şekilde belirlenmiş oldu.

Şu hususları da bilhassa belirtmeliyiz: Bugünkü Ermenistan, mevcut sınırı tanımama azim kararındadır. Türk topraklarına “Batı Ermenistan” demek cür'etini gösterdiğine, tarihî kin ve intikamdan vazgeçmediğine göre, ne şekilde olacağını bilemediğimiz yeni bir hesaplaşmanın mukadder olduğunu söyleyebiliriz. Aynı şekilde Gürcistan, dünya kamuoyu önünde imza ettiği antlaşmayı hiçe sayarak Acaristan'ın hukukunu çiğnemiştir; yerli ahalinin kültürel varlığını ve dinî değerlerini sıfıra indirme gayretini açığa vurmuştur. Ahıska halkının 1944 faciasının fail ve elebaşlarının (Stalin, Beriya, Hoşdarya vs.) Gürcü olması, suçlu tamamen Sovyet rejimine atamayacağımızı, bugünkü Gürcistan'ın katı tutumu net şekilde ortaya koymaktadır. Son olarak, bu sınırların iki yakası üzerinde kara bulutların dolaştığını söyleyebiliriz.

BATUM MEBUSLARININ REDDİYESİ

Bismillah

Riyaset-i Celileye

Doksan Üç Harb-i Meş'umanesinde vatanlarını kahrmanane müdafaa eden Batumlular, Berlin ve Ayastefanos Muahedelerini fiilen protesto etmiş ve kabul etmemişlerdir.

Berlin Muahdesi'ni parçalamak için Harb-i Umumi'yi fırsat addeden Batumlular, defaatle vatanlarının istihlâsı uğrunda kan dökmüş ve zaman zaman memleketi istilâ eden düşman kuvvetlerine maddî ve manevî her türlü teşebbüsatdan geri durmamışlardır.

Elyevm anavatana iltihakdan başka bir gaye takip etmeyen Batumlular için **Türkiye-Rusya Muhadenet Ahidnamesi, muzır ve âmâl-i milliyeye muhalif** olmakla daire-i intihabiyemiz olan Batum nâmına bu muahedeyi reddeder ve hey'et-i âlinizden dahi reddini talep ederiz efendim. 21 Temmuz 1337 (1921).

Batum Mebusu
Muhammed Akif

Batum Mebusu
Ahmed Nureddin

Batum Mebusu
Ahmed Fevzi

Batum Mebusu
Ali Rıza

Batum Mebusu
Edib

TBMM'de Batum Mebusları: Sağdan sola ayakta: Edip Bey, Hicabizade Akif Bey; oturanlar sağdan sola: Şavşetli Ahmet Fevzi Efendi, Çürüksulu Ahmed Nuri Efendi.

Kaynaklar:

- 1 Dr. Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, c. 3, İstanbul, 1968.
- 2 General Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, Ankara, 1982.
- 3 Yusuf Kemal Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, Ankara, 1981.
- 4 Gotthard Jaescjke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, Ankara, 1970.
- 5 Hüsametdin Tuğaç, *Türk İstiklâl Harbi*, c.III, Doğu Cephesi, Ankara, 1965.
- 6 Millî Nevsâl (*Türkiye-Rusya Uhuvvet ve Muhadenet Ahidnâmesi*), İstanbul, 1922.
- 7 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, İstanbul, 1960.
- 8 S. İ. Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları* (Çev. H. Ali Ediz), İstanbul, 1967.
- 9 Prof. Nihat Erim, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuzeydoğu ve Doğu Sınırları*.